

IV. ФОНЕТИКА, ЛЕКСИКА, ГРАМАТИКА, У ВИКЛАДАННІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКОГО І НІМЕЦЬКОГО КОНСОНАНТИЗМУ: ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Ярослав Гаврилишин, Володимир Пілецький

Львівський національний університет імені Івана Франка

Проаналізовано систему приголосних фонем у німецькій мові порівняно з українською. Основну увагу звернено на вивчення німецьких приголосних в українськомовній аудиторії.

Ключові слова: приголосна фонема, система приголосних німецької мови, система приголосних української мови, лінгводидактичний аспект.

Розширення стосунків між представниками різних народів, інтеграція української держави в політичні та економічні європейські структури сприяє подальшому зростанню вартості знань іноземної мови. Оптимальне використання цих знань, а також способів і засобів їх набуття становлять об'єкт методики та дидактики кожної іноземної мови.

У рамках цього варто розглядати також контрастивне вивчення мов, насамперед зумовлене практичними потребами вивчення іноземної мови і спрямоване на задоволення нагальних суспільних потреб комунікації, особливо в сучасних умовах міждержавних стосунків.

Контрастивне вивчення мов не лише вимагає ефективності та раціоналізації уроку іноземної мови. Завдяки контрасту можна отримати новий лінгвістичний досвід, тому доцільно продовжити дослідження для того, щоб встановити спільне, подібне і відмінне на відповідних рівнях порівнюваних мов і зробити важливі висновки, необхідні для поліпшення якості викладання іноземних мов та розширення теоретичних об'єктів загальної лінгвістики.

Німецька мова як іноземна відіграє важливу роль в Україні. В українських навчальних закладах вона є і загальноосвітнім навчальним предметом, і фахом германістів.

Німецька як іноземна становить для українців певні труднощі, спричинені фонетично-фонологічними, лексичними та граматичними особливостями цієї мови. Дослідження цих особливостей порівняно зі специфічними рисами української мови поступово збагачує теорію мовного порівняння і допомагає усунути негативні результати засвоєння німецької мови в українськомовній аудиторії.

Для значного поліпшення вимови українськомовних германістів їм необхідні ґрунтовні знання особливостей німецьких та українських приголосних сегментів.

Поряд з іншими чинниками такі знання також допомагають усувати артикуляційні помилки студентів, які вивчають німецьку чи українську мову як іноземну. Адже системи голосних і приголосних в різних мовах, особливо в неблизькоспоріднених, різняться і кількісно, і якісно. Кожна конкретна національна мова використовує стільки звукових сегментів, скільки вона потребує для обслуговування членів певного суспільства у будь-який період його розвитку. Ці сегменти формуються за певними взірцями, і їх використовують усі члени національномовного суспільства в комунікаційних процесах.

Лінгвістично кількісні та якісні характеристики звукових сегментів у різних мовах нерідко досить-таки відмінні. Порівняльний аналіз німецьких та українських приголосних звуків виявляє насамперед кількісні відмінності обох фонетичних систем.

За кількістю німецьких приголосних фонем менше, ніж відповідних одиниць в українській мові. У спеціальній фонетичній літературі містяться різні відомості щодо кількісного складу німецьких приголосних фонем. Залежно від критеріїв виділення фонем, зокрема визначення фонетично-фонологічного статусу німецьких аффрикат і звуків [с:] та [х], у сучасній німецькій фонетичній системі розрізняють то 18 консонантних сегментів [1: 69], то 20 [10: 121; 12: 83], 21 [11: 290] то 22 [8: 85] чи навіть 24 приголосні фонем [3: 123].

Дослідження відповідної лінгвістичної літератури щодо фонематичного статусу українських звукових сегментів також дає підстави стверджувати, що думки фонологів щодо квантитативної характеристики українських приголосних розходяться. Через різні підходи до визначення фонемного статусу консонантів учені визначають різну кількість приголосних фонем у сучасній українській літературній мові. Основні причини цього відображають відповіді на такі теоретичні питання:

1. Чи мають українські приголосні м'які відповідники?
2. Чи можна вважати всі м'які українські приголосні звуки самостійними фонемами?

Залежно від відповідей на вказані запитання в українській мові розрізняють 23, 32, 41, 45, 55 приголосних фонем. Більшість сучасних дослідників фонемного складу української мови (В. Перебийніс [5], П. Коструба [4], М. Жовтобрюх [2], Н. Тоцька [7]) дотримуються думки, що в сучасній українській мові є 32 приголосні фонем, які реалізуються у різних звуках. Ми приєднуємось до тих лінгвістів, які розрізняють 24 приголосні фонем у сучасній німецькій мові і 32 – в українській. Це служить відправною точкою для подальших роздумів про критерії поділу та систематизації німецьких та українських приголосних звуків, визначення їх артикуляційно-акустичних, дистрибутивних та коартикулятивних особливостей. З лінгвістичної точки зору українські та німецькі приголосні фонем можна поділити та систематизувати за певними фонетичними ознаками.

Ці порівнювані ознаки такі: участь голосових зв'язок, тип артикуляції, тобто тип перешкод, тип взаємодії артикуляційних органів та місце артикуляції приголосних. На основі вказаних звукових властивостей можна визначити фонологічні ознаки приголосних звуків в обох мовах. Порівняння виявляє, що в німецькій та українській мовах існує три спільні ознаки: участь голосових зв'язок, тип артикуляції та місце

артикуляції. Приголосні звуки обох мов можна класифікувати за кожною з цих ознак. Відповідно у німецькій та в українській мовах розрізняють дзвінки, глухі та сорорні приголосні, проривні, фрикативні (щілинні), назальні, африкати, латеральні та вібранти; диференціюють також білабіальний, передньо-, середньо- та задньоязикові компоненти звуків. Такі спільні ознаки становлять вияви фонетично-фонологічних мовних універсалій в кожній національній мові, які й собі містять мовні відмінності: близькі приголосні звуки обох мов мають відносно однаковий характер, проте вони не ідентичні, їхні розрізнявані ознаки служать логічному принципу поділу приголосних, кожен з них своєрідно реалізується в порівнюваних мовах. Наприклад, дзвінкість приголосних в українській мові дуже поширена, а в німецькій сфера її поширення обмежена. Німецький глухий приголосний не може перебувати в кінці слова чи морфеми і досить рідко стоїть після коротких голосних на початку слова; більшість німецьких глухих приголосних – [pf], [ts], [f], [x], [h] не мають відповідних дзвінких еквівалентів. При цьому дзвінкість приголосних [b], [d], [g], [x] порівняно з відповідними українськими приголосними суттєво послаблена. Інші групи подібних приголосних теж своєрідно реалізуються в обох мовах. Як показує порівняння, не існує жодної українсько-німецької пари приголосних, абсолютно однакових за твореннями та звучанням.

Важливим для навчально-практичних цілей є пізнання і розуміння своєрідної звукової реалізації однакових, але не ідентичних приголосних. На відміну від німецької, українська мова заміняє також фонологічну ознаку – протиставлення палаталізованих (піднебінних) та веларизованих (задньоязикових) приголосних. В останній поряд з десятьма м'якими приголосними – [г], [д], [з], [с], [ц], [дз], [л], [н], [й] вирізняють напівм'які приголосні сегменти – [б'], [в'], [г'], [дж'], [з'], [к'], [м'] [п'], [р'], [ш'], [ч'], [х'], [ф'], які вживаються переважно перед [і], [j]. Українці, які вивчають німецьку мову, часто переносять палаталізацію на німецьку манеру мовлення, що є фонетичною помилкою. Також відрізняється українська мова від німецької фонематично тим, що в її системі приголосних відсутній носовий звук [ŋ], і Ап-звук артикулюється так, що між задньою спинкою язика і м'яким піднебінням утворюється зімкнення, яке потім плавно, без вибуху відкривається. Повітря, яке ми видихаємо, виходить через ніс так, що утворюється носовий звук [ŋ]. Написання *ng* часто збиває того, хто вивчає німецьку мову, з пантелику, і тому він неправильно вимовляє поєднання звуків *n+g*, наприклад: *Hun-ger, Men-ge, en-g, dan-ken, Verdun-ke-lung*. Проте німецький звук [ŋ] є монофтонгом, а не поєднанням [ŋ] та [g]. Особливо необхідно зважити на те, щоб цей носовий звук вимовлявся як єдиний і не мав закінчення *g* або *k* у наступному складі. Мова не йде про [ŋ] тоді, коли *n* і *g* збігаються в межах одного слова на стику морфем, наприклад: *Unglück, Angabe*. Поєднання приголосних *ng* вимовляється у таких словесних моделях із двома окремими приголосними: [á n g a b e], [u n g l γ k]. Отже, поява німецького звука [ŋ] залежить від позиції: він вимовляється тільки в середині чи в кінці слова, але ніколи не перебуває на початку слова.

Відтворення звуків зумовлює якісно відмінні артикуляційні рухи органів мовлення, які в науковій літературі називаються артикуляційною базою. Вона неоднакова в різних мовах і зумовлена звуковими особливостями кожної окремої мови. На

відміну від української системи приголосних, німецькі приголосні характеризуються такими специфічними фонетичними ознаками:

- напруження артикуляції і різні ступені придику німецьких глухих щілинних звуків залежать від їхньої позиції в структурі слові – сильніший або слабший придику; воно найсильніше в початковому звуці перед наголошеним голосним і в абсолютному кінцевому звуці наголошених складів, наприклад: *Kind, Tag, Park*; слабке – у ненаголошених складах перед редукованими голосними, наприклад: *Palast, Tablette, Kosmetik*.
- напівузгодженість німецьких глухих приголосних порівняно з українськими;
- асиміляція німецьких приголосних після глухості (прогресивної і регресивної);
- відсутність асиміляції німецьких приголосних [š], [s] за місцем артикуляції;
- стверднення кінцевого слабкого щілинного приголосного звука в складах і словах;
- асиміляція в німецькій мові відбувається частково або повністю.

Німецька та українська мови відрізняються фонотактичними особливостями. Крім спільних, кожній притаманні власні комбінаційні моделі фонем у складах, морфемах і словах. Будова складів і морфем в порівнюваних мовах відрізняється і залежить від кількості приголосних, а також від комбінаційної здатності в складах і кінцевих звуках. У комбінаториці фонем також виявляється національна специфіка мови.

В українській мові існує три типи груп кореневих приголосних:

двоскладові, трискладові і чотирискладові структури. Ці групи позначають за допомогою різних знаків, вони функціонально характеризують окремі елементи лексичної системи.

З 1024 можливих варіантів двоскладових дистрибутивних конструкцій С. Сеньків [25] в українській мові нараховує 245 зв'язків приголосних, які мають різну частоту. На його думку, в українській літературній мові найчастіше вживаються такі двофонемні сполуки приголосних:

пр- (прати), *тр-* (трава), *кр-* (кропива), *сп-* (спати), *ск-* (скеля), *гр-* (гроші), *пл-* (платати), *св-* (свобода), *бр-* (брати), *хр-* (хрест), *зв-* (звук), *дв-* (двір), *зн-* (знання), *см-* (сміливий), *сл-* (слово), *др-* (друг), *кл-* (clin), *зм-* (зміст), *ст-* (створити), *зб-* (збіговисько), *шт-* (штани), *зл-* (злочин), *гл-* (гладкий), *шп-* (шпилька), *кв-* (квапитися), *зр-* (зрозуміти).

У німецькій мові двоскладові збіги приголосних кількісно обмежені. Так, у коренях слів поєднуються такі приголосні: *br-* (*brauchen*), *bl-* (*Blickpunkt*); *gl-* (*Glas*), *gr-* (*greife*), *gn-* (*Gnade*); *fr-* (*froösteln*), *fl-* (*Fladen*); *pz-* (*pzusten*), *pl-* (*Pleite*), *ps-* (*Psalm*), *tr-* (*Tzab*); *šl-* (*schwellen*), *-šp* (*Span*), *šn-* (*schnorren*), *šr-* (*Schrulle*). Число двоскладових початкових сполучень з приголосним [s] дещо більше: *sl-* (*Slawe*), *skl-* (*Sklave*), *sk-* (*Skizze*), *sm-* (*Smoking*), *sn-* (*Snob*), *sp-* (*spachteln*), *sf-* (*Sphäre*), *sv-* (*Sweater*), *st-* (*Stereo*), але це переважно слова іншомовного походження.

В обох мовах існують приголосні, які не допускають двоскладових кореневих конструкцій: звуки [н], [з'], [р'], [д'], [дз'] в українській мові та [n], [z], [u], [t], [j] [h]i [ç] –у німецькій.

С. Сеньків [6] виділяє в українській мові 136 груп приголосних трискладових конструкцій, серед них сполучення з [в], [з], [с], [ш], [п], [б], [к] і [м] на початку слова. До найчастіших трискладових кореневих сполучень належать: *стр-* (*строк*), *скр-* (*скрипти*), *спр-* (*спричинити*), *скл-* (*скликати*), *вст-* (*встромити*), *впр-* (*вправний*), *вкл-* (*включно*), *вкр-* (*вкривати*). В українській мові існують дво- і трискладові фонетичні комбінації, які не властиві німецькій мові, а саме: *вг-*, *вгн-*, *взл-*, *вп-*, *вр-*, *дл-*, *мст-*, *тк-*, і т. д.

У німецькій мові існують лише тричленні кореневі збіги приголосних. До них належать: *špr-* (*spröde*), *štr-* (*straff*), *špl-* (*spleißen*), *pfr-* (*Pfriem*), *skl-* (*Sklave*), *sfr-* (*Sphragisik*), *str-* (*strikt*), *skr-* (*Skrupel*), *spl-* (*Spleen*).

В українських словниках зафіксовані окремі слова з чотирма початковими фонемами: *впхн-* (*впхнути*), *вскл-* (*всклад*), *встр-* (*встрибувати*), *встр-* (*встрінути*), *вткн-* (*вткнути*), *вишкв-* (*вишкварити*), *вишкр-* (*вишкрябнути*), *зскр-* (*зскребити*), *зскр-* (*зскрібання*), *зстр-* (*зстрибнути*), *зшкр-* (*зшкрібати*). Нагромадження початкових приголосних загалом не властиве українській мові, тому їх намагаються уникати.

На відміну від української, німецька мова на початку слів не має чотирискладових кореневих сполучень приголосних.

Можливості сполучення приголосних фонем у складах, морфемах, у словах становлять частину загальної дистрибутивної характеристики фонетичної системи національної мови. Поряд із подібними кожна мова має своєрідні типи сполучень приголосних, у чому також виявляється її національна специфіка. Дослідження закономірностей побудови фонемних структур у словах певної мови дозволяє ідентифікувати і класифікувати її мовні елементи.

В обох досліджуваних мовах кількість дистрибутивних конструкцій на початку слова досить обмежена, хоча в українській таких поєднань більше, ніж в німецькій. Найчастіше українські слова починаються двочленними сполученнями приголосних, рідше – тричленними, а чотиричленні сполучення трапляються лише значно рідше.

Порівняльний аналіз німецьких та українських текстів приблизно однакового обсягу дав такі такі результати:

	Загальна кількість звуків	Голосні	Приголосні
Німецький текст	943	398	545
Український текст	940	437	503

У німецькому тексті більше приголосних звуків, ніж голосних. Відсоткова сума приголосних у німецькому тексті відносно до загальної кількості звуків 943 (100%) становить 54% (545 приголосних), відсоткова сума голосних – 46% (398 голосних). В українському тексті переважають голосні. Відсоткове співвідношення приголосних до голосних таке: 42:58. Звідси випливає, що німецький текст має більше приголосних, ніж голосних, хоча склад німецьких приголосних кількісно менший, ніж український, а склад голосних більший.

Частотність приголосних фонем і комбінації фонем в тексті поряд із теоретичною мають значну практичну цінність для порівняльної фонетики. Різні відсотки частотності окремих фонем і їхніх комбінацій у вищих єдностях в німецькій та українській мов свід-

чать про відмінності у фонемній структурі порівнюваних мов. Тому фонометричні дані мають важливе значення для вивчення німецької мови в українськомовній аудиторії. Взаємодія всіх фонетичних особливостей визначає специфічне звучання німецької та української мов. Звучання першої можна визначити як *stakatto*, другої – *legato*.

1. *Авазбаев Н.* Фонетика современного немецкого языка (Теоретический курс). – Ташкент, 1978.
2. *Жовтобрюх М. А., Кулик Б.М.* Курс сучасної української літературної мови. Ч. 1. – К., 1972.
3. *Кузьмин О.Г., Богомазова Т.С., Хицко Л.И.* Теоретическая фонетика немецкого языка. Учебник для институтов и факультетов иностранных языков. – М., 1990.
4. *Коструба П.П.* Фонетика сучасної української літературної мови. Ч.1. – Львів, 1963.
5. *Перебийніс В.С.* Дослідження системи фонем української мови структурними методами // Структурно-математичні дослідження української мови. – К., 1964.
6. *Сеньків С.* Початкові дистрибутивні структури приголосних фонем у сучасній українській мові // Вісник Львів. ун-ту. Сер. філологічна. – Львів, 2000. – Вип. 29. – С. 32–40.
7. *Тоцька Н.І.* Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоенія, графіка, орфографія. – К., 1981.
8. *Чахер О.* Фонетика немецкого языка (теоретический курс), 2-е изд. – Ленинград, 1969.
9. *Чопик Д.Б.* Системи фонем СУЛМ та деякі проблеми з фонології. – Мюнхен, 1976.
10. *Meinhold G., Stock E.* Phonologie der deutschen Gegenwartssprache. – Leipzig, 1980.
11. *Müller U.* Zielsprache Deutsch – Ausgangssprache Russisch – Versuch einer Gegenüberstellung unter phonologisch-phonetischem Aspekt // Deutsch als Fremdsprache. – 1987. – № 5. – S. 285–295; № 6. – S. 359–366.
12. *Rameves S.K., Vater H.* Einführung in die Phonologie. Kölner linguistische Arbeiten – Germanistik, 16. – Gabel, 1992.

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF THE GERMAN AND UKRAINIAN CONSONANT PHONEMES: LINGUADIDACTIC VIEW

Jaroslav Havrylyshin, Volodymyr Piletskyj

Ivan Franko Lviv National University

The article clarifies the comparative characteristics of the German and Ukrainian consonant phonemes. The emphasis is made on the studying of the German consonants by the Ukrainian students.

Key words: consonant, consonant system of the German language, consonant system of the Ukrainian language, linguadidactic.